

Ülevaade sanditamiskombe ajaloolisest taustast

Kati Taal

Täiendanud ja toimetanud Marju Kõivupuu

Eesti rahvakalendris on olnud **sügistalvistel tähtpäevadel** – mihkclipäeval (29. IX), mardipäeval (10. XI), kadripäeval (25. XI), andresepäeval (30. XI), luutsinapäeval (13. XII), toomapäeval (21. XII), tabanipäeval (26. XII), nuudipäeval (7. I); liikuvatest pühadest ka vastlapäeval ning arvatavalt ka hingedeajal neljapäeva ja laupäeva õhtuti – ja jõulupühadel kombeks inimesteks ja loomadeks-lindudeks maskeerituna lauldes ja pilli mängides perest peresse käia (**sanditada, sandiks käia, santi joosta**) ning pererahvale tervist ja õnne soovida.

Sanditamas käidi tavaliselt tähtpäeva eelõhtul (**pühadelaupäeval**), harvem tähtpäeva õhtul. Sante tänati andidega, milleks on olnud toidu- ja majapidamiskraam (villad, lina vm), uuemal ajal ka raha. Andide kogumise tava on arvatavasti saanud alguse kesk- ja varauusaegsest Euroopast, kus Püha Martinus oli kerjuste patroon.

Seni teadaolevalt **üks vanimaid kirjeldusi mardi- ja kadrisantide** kohta pärineb 1840. aastast, kui ajakirja Das Inland (nr 46, lk 731) 11. novembri uudiste rubriigis ilmus nupuke „Bettel-Martine und Bettel-Catharinen“, millest võib lugeda, *et eestlaste seas on juba mäletamata aegadest komme, et Mardiõhtul, 9. novembril, noored mehed maskeeritult ringi käivad ja endile ande koguvad (sandi mardid ehk marti sandit, s.o. Martini-sandid), aga kadriõhtul, 24. novembril, teevad sedasama neiud (kadrid, s.o. Katariinad)*. Samast võib lugeda ka linnanoorte ja üliõpilaskorporatsioonide vastavatest traditsioonidest, sh mardi- ja kadrikarnevalide traditsiooni sünnist. Mardi- ja kadrikarnevalid osutusid väga populaarseteks, neid peeti ka Nõukogude Eesti koolides (kuna Nõukogude ajal kolisid ka nn keelatud üliõpilasorganisatsioonid sageli koolidesse) 1980. aastate alguseni: *Nii nägime ka eile pärastlõunal, kuidas nagu tavaliselt, pikad kelgud erakordsete kõige seikluslikumate maskidega, enamasti üliõpilased, läbi meie tänavate sõitsid. Esimest korda aga tarvitati seda kommet, selleks, et eilsel päeval avalikku maskiballi korraldada, nagu juba varem selles lehes teada anti.*

Eesti rahvakalendri kohta pärinevad põhjalikumad teadmised 19. sajandi lõpust, kui Jakob Hurda eestvõttel algas 1888. aastal rahvaluule suurkogumine. Hingesantideks käimine oli selleks ajaks säilinud piirkonniti vaid Mulgimaal, küll aga võib *mardi- kui ka kadripäeva kombestik* märgata palju sarnast hingedeajale omaste uskumuste-kommetega.

Vanemas pärimuses on hingedeajaks peetud enamasti mardipäeva-eelset aega umbes mihkclipäevast mardini ehk *algus üks nädal peale mihkclipäeva ja lõpp üks nädal enne marti*. Vanema põlve usundiuurija M. J. Eisen on lähtunud mardipäeva seotusest surnutekultuse ja hingede austamisega sõnade *marras* ja *mardus* kõlalise seotuse kaudu – need sarnanevad sõnaga *mardipäev*.

Hingedeajana on tuntud ka perioodi mardist jõuluni, seda eriti 21. sajandil. Hingedeaja nihkumise üheks põhjuseks on ilmselt ka 1990. aastatel kombeks saanud hingedepäeva tähistamine 2. novembril. Hingedeajal oodati hingi koju käima, neile jäeti mõnesse vähemkätidavasse või -nähtavasse kohta – ka näiteks sauna – natuke toidukraami. Kogu maal oli tuntud mürarikaste tööde keeld. Jälgiti ka ilma – sombused-udused sügisõhtud olid märgiks, et lahkunute hinged on elavate suhtes heasoovlikud.

Mardi- ja kadrisantide seotust ürgsete hingedeaja uskumuste ja traditsioonidega on uurinud regilaulutekstide näitel folkloristid Herbert Tampere ja Ülo Valk. Martide-kadride ohtliku teekonna ja sissepalumislaulude kirjeldused viitavad neile kui külalistele teisest ilmast, kes on maskeerunud loomadeks, lindudeks ja teisteks olevusteks. Folklorist Ülo Tedre väitel on mardipäeva kombestiku puhul tegemist kahe kihistusega. Vanemasse kihistusse kuulub agraarmaagia ja loomaks või linnuks (sokk, karu, hani) maskeerimine, samuti tantsud ja viljakusloitsud; XIII–XV sajandist aga pärineb noorte vallaliste täiskasvanute sanditamine mardi- ja kadriperekondadena ning tähtpäevade kombeid on mõjutanud juba kristlik kultuur.

Mall Hiimäe on aga oletanud, et perekonnaks (ema-isa, lapsed, sugulased, loomad) maskeerumine näib olevat eestlastel siiski püsiv ning kogu sanditamist siduv ja koordineeriv element, mis viitab esivanemate austamisest tulenevale kombekihistusele. Hiimäe väitel on kristluse-eelsel perioodil olnud hingedeag (majandus)aasta lõppu tähistav periood, mida iseloomustab looduse hääbumine koos aastaringi kõige pimedama aja saabumisega. Suuremal osal Euroopa rahvastest jäävad hingedeajaga seotud kalendripühad samuti sügisperioodi ning on aja jooksul samuti kinnistunud kiriku poolt kehtestatud pühakutepäevadele või nende ümbrusesse. Euroopa rahvaste mardipäev on nagu eestlastelgi sügise lõppu ja talve algust märkiv tähtpäev, kui sügisesed põllutööd lõppesid, peeti karjaste püha ja valati veini tõrrest vaati.

Mardi- ja kadripäev kui tüüpilised sünkretistlikud rahvakalendri tähtpäevad on sulandanud endasse nii hingedeaja kombestikku, ristiusueelseid läänemeresoome päritolu aastavahetuspühade jooni kui ka lahkunud esivanemate austamisega seotud kombeid. Katoliiklikus traditsioonis on 11. november Toursi piiskop Martini mälestuspäev, mis peale usupuhastusreformi nihkus protestantlikes maades 10. novembrile ehk Martin Lutheri sünnipäevale.

Kui varasemalt omistati santimaskäimisele esmajoones maagilist funktsiooni viljakuse ja õnne tagamiseks, siis 19. sajandi keskpaigast muutus populaarseks külanoorte meelelahutuslik lõbutsemine ning erinevate ametimeeste (kroonumees, korstnapühkija, tohter, koolmeister, kaupmees, kingsepp jne) ja rahvuste jäljendamine. Rituaalse lärmiga (kolistamine) püüti eemale tõrjuda halbu jõude.

Vilja- ja karjaõnne ning tervise soovimine kuulub ka 21. sajandil sanditamistradistiooni juurde. Küll aga on hilisemad kümnendid toonud kaasa uusi trende ja suundi maskeerimiskombestik: populaarsed on filmitegelased, raamatukangelased, popkultuurist pärit eeskujud jne.

Kasutatud kirjandus:

Eisen, M. J. 1920. *Eesti uuem mütoloogia*. Tallinn.

Kõivupuu, Marju 2018. *Meie pühad ja tähtpäevad*. Varrak.

Loorits, O. 1951. *Grundzüge des Estnischen Volksglaubens II*, Lund.

Hiimäe, Mall 1991. *Eesti rahvakalender. 5 : [rahvakombeid ja -uskumusi]* / Eesti Teaduste Akadeemia, Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum. Tallinn: Eesti Raamat.

Hiimäe, Mall 1994. *Eesti rahvakalender. 6. : [rahvakombeid ja -uskumusi]* / Eesti Teaduste Akadeemia, Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum Tallinn: Eesti Raamat.

Hiiemäe, Mall 2006. Päiv ei ole päiväle veli. Lõunaeesti kalendripärimus. Eesti Kirjandusmuuseum.

Saareste, Andrus 1958–1968. *Eesti keele mõisteline sõnaraamat.* Stockholm.

Tampere, Herbert 1960. *Eesti rahvalaule viisidega II.* Eesti NSV teaduste akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum. Tallinn.

Tedre, Ülo. Eesti maskeerimiskombestik: <https://www.folklore.ee/Sanditajad/maskeerimisest>

Valk, Ülo 1995. Eesti mardilaulude usundilisest taustast (teekonna-motiiv). Rahvausund tänapäeval. Tartu.

Vahtre, Lauri 2000. Eestlase aeg. Varrak.

Viires, Ants 1995. Eesti rahvakultuuri leksikon. Eesti Entsüklopeediakirjastus.

Koguteose „Eesti rahvakalender“ (1970–1999) uuendatud veebiväljaanne:
<http://www.folklore.ee/erk/>

Eesti rahvakalendri tähtpäevade andmebaas BERTA : <http://www.folklore.ee/Berta/>

Lõuna-Eesti pärimuse portaal LEPP: <http://www.folklore.ee/lepp/>